

Д. Т. БЕРЕЗОВЕЦЬ

ПЛУГ З ТОКАРІВСЬКОГО ТОРФОВИЩА

У фондах Сумського обласного краєзнавчого музею знаходиться унікальна пам'ятка — древній плуг з горизонтальною ріжучою частиною¹.

Відомості про умови знаходження цього плуга дуже лаконічні: в інвентарній книзі записано, що його знайдено в 1921 р. біля с. Токарі, Сумського району при добуванні торфу.

Плугом це знаряддя можна назвати тому, що його робоча частина при оранці могла пересуватись тільки паралельно земній поверхні, а не під кутом, як соха чи рало.

Повзун та гряділь плуга зроблено з розсохи (очевидно, дуба), поверхня якої від довгого перебування у торфі обвуглилась і порепалась. Повзун має довжину 0,65 м, висоту 10 см і ширину (в місці, де починається розгалуження) 12 см. Поздовжній переріз повзуна має вигляд клина (рис. 1), поперечний — прямокутника. Нижня поверхня його добре заглажена в процесі роботи.

Гряділь товще повзунка і відходить від нього під кутом близько 65°. Верхня частина гряділя трохи скривлена набік і пригнута донизу, що, можливо, є наслідком деформації від перебування в торфі. Кінець гряділя обламаний, що не дало змоги встановити його справжню довжину.

В тильному кінці повзуна (в п'ятці) зроблено вертикальний прямокутний отвір розмірами 3 × 4 см. Другий прямокутний отвір розмірами 8,5 × 2,5 см, орієнтований довгим боком по поздовжній осі плуга, є на згині гряділя. Отвір зроблено перпендикулярно до площини згину, що відповідає куту близько 45° по відношенню до повзуна.

Плуг з усіх боків обтесаний, тильний його кінець (п'ятка), як це добре помітно, відрубаний, а не зрізаний пилкою.

Плуг, безумовно, мав залізний наральник, бо якби ним орали без залізного наральника, то повзун, пересуваючись під дерновим шаром паралельно йому, тільки зворушував би землю. Крім того, подібний плуг був би неміцний — від першої перелони на своєму шляху повзун неминуче зламався б.

Якщо припустити, що плуг мав залізний наральник, то його конструкцію та роботу можна уявляти собі такими. В отворі, що знаходиться в тильному кінці повзуна, закріплювався стоек, який служив опорою для міцного дерев'яного бруса, що проходив через отвір у гряділі. Верхня частина цього бруса була ручкою, за яку орач тримався руками. Нижня, ширша частина бруса, охоплювала повзун і своїм кінцем входила в наральник, обійма якого служила одноразово і муфтою, що скріплювала між собою повзун і брус.

При такій конструкції шар землі, підрізаний наральником, перегортався брусом на два боки — брус виконував функцію відвальної дошки.

¹ В сучасній інвентарній книзі зареєстрований під № 4520; у старій — під № 8220.

Брус (відвальна дошка) давав змогу добре керувати заглибленням: наральника в землю. Натискуючи на ручку вперед, орач тим самим заглиблював кінець наральника в ґрунт; натискуючи на ручку назад, він натискував на п'яту повзуна і піднімав кінець наральника догори.

Пересувався такий плуг тваринами. Ярмо укріплювалось (якщо тягловою силою були воли) на гряділі чи якомсь інакше. Найімовірніше, що гряділі був досить довгим і ярмо укріплювалось безпосередньо на ньому.

Таким чином, описаний вище плуг був досить досконалим на той час сільськогосподарським знаряддям.

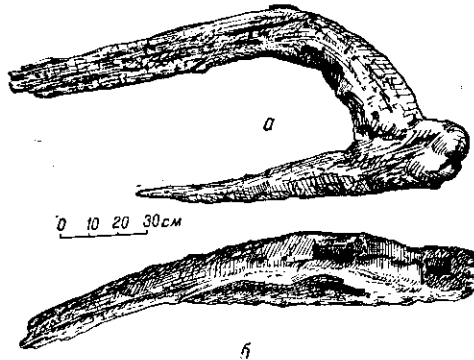

Рис. 1. Плуг з Токарівського торфовища:
а — вигляд збоку; б — вигляд зверху.

При археологічних розкопках часто знаходять наральники, але нам невідомі знахідки дерев'яних частин плугів. Відсутність цих аналогій утруднює датування плуга з Токарівського торфовища. Проте нам здається, що плуг, судячи з його складної конструкції, відноситься до другої половини I тисячоліття н. е. і повинен бути пов'язаний з одним із слов'янських поселень.

Етнографічні матеріали свідчать, що у різних народів Європи відомі майже аналогічні плуги з горизонтальною ріжучою частиною. Правда, ці плуги виготовлені не з розсох, а з окремих скріплених між собою дерев'яних конструкцій, але складові частини їх ті ж самі: в них ми легко знайдемо елементи нашого плуга.

Д. Т. БЕРЕЗОВЕЦ

ПЛУГ ИЗ ТОКАРЕВСКОГО ТОРФЯНИКА

Резюме

Найденный в торфянике деревянный плуг является пока единственной на территории УССР находкой подобного рода.

Конструкция плуга свидетельствует о том, что железный наральник во время вспашки находился в горизонтальном положении. Подрезанная наральником земля переворачивалась на обе стороны своеобразным отвальным приспособлением — деревянным стержнем. Хорошее управление плуга обеспечивалось при посредстве держака, или ручки, соединенной с ползуном.

По мнению автора, плуг может быть датирован второй половиной I тысячелетия н. э.
